

Софија Тренчовска

ДЕМОНОЛОШКИТЕ БИТИЈА ВО МАКЕДОНСКИТЕ ВОЛШЕБНИ ПРИКАЗНИ

Меѓу најзаслужните собирачи на македонското народно прозно творештво, според бројноста на фолклорните материјали собрани од повеќе подрачја на Македонија, се вбројуваат имињата на Стефан И. Верковиќ, Кузман Шапкарев и Марко Цепенков¹. Еден од првите и најзначајните афирматори на македонската култура од странско потекло е Стефан И. Верковиќ. Од богатата фолклорна оставнина на големиот поттикнувач на македонската преродба Верковиќ, најзначаен е зборникот „*Јужномакедонски народни приказни*“, објавен во Прага, 1932 година. Приказните објавени во овој зборник се забележани на говорите од Јужна Македонија, од областите на Солунско и Серско. Петар А. Лавров во својата студија *Описание говора, лежашего в основе зборника Верковича*, запишал дека „најважната јазична особеност на овие приказни се трагите на носниот говор“.² Во тоа време во науката, се развила широка полемика, при што бугарската наука овие говори ги сметала за бугарски. Според истражувањата на Блаже Конески, јазикот на кој Х. Божиков, соработникот на Верковиќ, ги запишал овие приказни, содржи низа недоследности во оригиналното предавање на назалниот говор.³

Од вкупниот број на собрани фолклорни материјали од страна на афирматорите на македонското народно творештво, на прво место се наоѓа фондот на Цепенков кој содржи околу 700 приказни, Шапкарев објавил 289 а Стефан Верковиќ, публикувал 133 приказни.

Со својата осум томна фолклорна публикација Кузман Шапкарев⁴ спаѓа во редот на најплодните собирачи на македонското фолклорно творештво од повеќе географски подрачја. За разлика од препознатливата јазична унифицираност која им ја дава Марко Цепенков на приказните, кај Шапкарев се забележале недоследности во поглед на правописот и на јазикот.⁵

Сепак, **Марко Цепенков**⁶ стои на врвот на нашите најзаслужни собирачи на македонското народно творештво. Приказните запишани од Марко Цепенков, најмногу се собирани од Прилеп и околината, потоа од Битолско, Крушевско, Дебарско и Штипско. Но без разлика од каде се собирани, тој ги предава на својот прилепски говор. При собирањето се раководел од својот естетски критериум и ги одбирал само најдобрите приказни кои потоа ги обработувал и стилизирал. Имал развиено неверојатен креативен начин на запишување на народните приказни. Поседувал неверојатна наративна меморија, приказните најпрвин ги слушал, и сè што ќе чуел „го запечатувал како со инка турено“ а потоа седнувал и стилски ги дотерувал. Мошне вешто умеел да го репродуцира народното усно кажување и да го преточи во расказ. Поседувал неверојатен талент да ги обликува и оживува ликовите, често знаел раскажувачкото дејство да направи да биде растегнато, со чести ретардации, во функција на пролонгирањето на времето во приказната. Многу вешто ја користел и дијалогската форма како карактеристика на приказните. Со ваквата постапка, В. Урошевиќ констатира дека Марко Цепенков е првиот запишувач што прави обид да создаде расказ.⁷

Развојот на сказната како жанр

Според Арне-Томпсоновиот класификациски систем, македонските народни приказни се класифицирани во следниве групи:

- Приказни за животни и басни
- Сказни (фантастични или волшебни сказни)
- Новели (реалистични приказни)
- Анегдоти
- Легенди и преданија

Потоа следуваат пократките жанрови како пословиците, поговорките, гатанките, благословите, клетвите, кои некогаш се класифицираат по азбучен ред или според темите и мотивите.

Сказните (фантастични или волшебни приказни) изобилуваат со низа фантастични елементи. Во волшебните приказни речиси задолжително се појавуваат некои митолошки ликови кои се ставени во функција на засилување на дејството. Иако многу често се укажува на поврзаноста на сказната и митот, таа врска може многу тешко да се одреди. „Сказните се митови во минијатура“, - вели Леви Строс. Според Томе Саздов: „Постои мислење дека сказните се развиле од митовите, односно од приказните за животните, некаде кон крајот на дивјаштвото, при постоење на поразвиена митологија.“⁸

Барајќи ја врската меѓу фолклорот и фантастиката, Урошевиќ, смета дека приказните на Цепенков, можат слободно да се сметаат за фантастични. Во вкупниот фонд од околу досега 700 објавени приказни на Марко Цепенков, околу 60-тина се волшебни приказни.

„Еден значаен дел од фолклорните приказни, оние што обично се нарекуваат волшебни или самовилски, носи дејство што се случува во царството на чудесното. Оттука, корените на фантастиката треба да се бараат во фолклорот.“⁹ Чудесните работи во сказната не бараат објаснување, се случуваат како обична животна појава. Во светот на сказната не постои строго утврдена граница меѓу живиот и мртвиот свет, се случуваат најразлични метаморфози, се усмртуваат живите, а мртвите се оживуваат со некоја чудотворна жива вода. Јунакот на сказната ги прифаќа најстрашните моменти, без некое особено возбудување и страв. Сказните кои се блиски до легендите и преданијата, најчесто зборуваат за митолошки случувања, чудесни суштества, предмети, фантастични животни, чудотворни сили и случувања, преобразби и губење на моќта...¹⁰

Додека сказната е приказна која се врзува за чудесното, преданието ја толкува стварноста. Иако постои голема разликата меѓу преданието и фантастичниот расказ, фантастичниот расказ настанува од некое предание. Марко Цепенков е одличен пример за градење на уметнички расказ од предание. Митолошко-демонолошките преданија во себе ја содржат компонента на неверојатност. Цепенков им обрнал посебно внимание на преданијата поврзани со сеништа и вампири. Еден пример за предание е даден во приказните за сеништата каде се почитуваат следниве пет елементи: гаранција за веродостојноста на раскажувачот (Цепенков повеќе пати потенцира: „Вистина ви велам“) вкоренетост во реалноста, местото на преминот, појавата, подем кон катастрофа.¹¹

Времето и просторот во сказната

Временскиот тек на сказната по правило е линеарен, исто како и нејзиното дејство. Времето се одвива само напред, со менување на ситуациите без враќање во минатото.¹² Според Снежана Самарџија, постојат два вида на нарушувања на временското единство во сказната: „кумуляција“ и „ретардација“. Кумулацијата, или собирањето на времето е кога не се случува ништо особено за развојот на дејството, додека постапката на ретардација или одлагање, кога целото дејство и сите настани се одвиваат во текот на еден ден. Позната е и постапката на „симултаност“, кога јунакот знае што се случува на некое друго оддалечено место.¹³

Многу честа е појавата на нелогично нарушување на временскиот тек. Присуството на натприродните сили го забрзуваат времето во сказната. Времето во кое се случуваат сказните е некое неопределено минато време, некое време, кое постоело или не постоело. Формулираниот почеток: „Си бил еднаш...“ или крај „Мене, лага, тебе вистина“ или „Така рекле стари и така си е вистина“, (Цепенков) ја доведува во прашање веројатноста и вистинитоста дека нештата некогаш се случиле. Секогаш е присутна една апстрактност на амбиентот. Човекот навлегува во забранетите простори на натприродното и се бори со тоа. Дали човекот секогаш може да се избори со тие натприродни појави? Доколку може, обично се работи за човек кој поседува натприродни способности. Кај него пред сè отсуствува стравот од соочувањето со натприродните суштества, и поради тоа што поседува слична сила, успева да го разреши конфликтот со своите противници. Природно вродената желба кај човекот да ги сфати законите по кои се управува светот и неговата желба да поседува некаква безгранична моќ¹⁴, предизвикало во неговата фантазија да се развива претставата за разни натприродни појави.

Просторот во сказната не е идентичен со просторот во реалниот живот. Се работи за измислен простор. Јунакот во текот на еден ден поминува низ „седум гори и седум мориња“, без да почувствува било каква тешкотија. Дејството пак на сказната престанува тогаш кога јунакот ќе го заврши својот пат. Ликовите пак во сказните, според Проп имаат однапред определени карактеристики и постапуваат согласно според своите определени функции.¹⁵ Јунакот мора да биде секогаш добар, храбар, бестрашен. Ликовите во сказните, според Макс Лити¹⁶ не се вистински човечки суштества, тие се само однапред зацртани бестелесни фигури.

Почитување на магискиот принцип

„Сказната се случува во светот во кој волшебствата се природни, а магијата е правило“.¹⁷ Магискиот чин при настанувањето на некаква **трансформација** е многу значаен. Не може да се зборува за трансформација ако тоа не е поврзано со некакво магично дејство. Магијата, со своето обредно потекло, се преобразува, или според Проп се преосмислува во сказната, со нејзините внатрешни законитости.¹⁸ Маѓепсниците се најповрзани со волшебните предмети, тие се во можност да прават чуда со помош на магичните предмети, да оживуваат, да ја лекуваат неплодноста кај жените и да ги избавуваат луѓето од нечистите сили.

Помошникот во сказната, поседува магиска моќ да го оживее јунакот, со некое волшебно средство, жива вода, ламјино влакно, волшебна тревка, волшебен прстен што се става под јазик и сл. Во некои случаи во улога на помошници се

јавуваат митолошките суштества, змејот, самовилата, понекогаш ѓаволот, сончевата мајка, разни цуциња, цинови, екими, баби-маѓесници и др. Понекогаш тука се јавува и ликот на старецот-помошник. Кога јунакот се наоѓа во безизлезна ситуација, тој нуди совети или волшебни средства. Скоро секогаш имаме дадена ситуација за која треба да најдеме решение. Јунакот поминува долг пат, ја исполнува зададена задача, наоѓа решение, ја разрешува ситуацијата и повторно доаѓа до воспоставување на рамнотежа. Во сказната секогаш постои можност за преобразба, но за да се случи тој премин, од една форма во друга, мора да помине одреден временски период.

Во приказната *Чупата што се омажила за умрено момче* (Шапкарев, бр. 165), за девојката на која пиленото ѝ претскажува дека ќе земе мртовец, мора да помине временски период од 40 дена, по што тој се буди и оживува.

МЕТАМОРФОЗИРАЊА НА МИТОЛОШКО-ДЕМОНОЛОШКИТЕ СУШТЕСТВА

Метаморфозата како еден вид на трансмиграција, претставува целосен премин од една состојба во друга.¹⁹ Метаморфозата како симбол на идентификацијата, подразбира само промена на надворешниот телесен изглед додека, внатрешниот душевен изглед останува непроменет. Во човековата борба со натприродните и надреалните појави најчесто се случуваат најчудни трансформации.

Во приказните трансформацијата, или преминот од еден во друг облик најчесто се користи како средство за надминување на некаков проблем или заради остварување на целта. Причината за метаморфозирање во приказните мора и не мора секогаш да постои. При трансформирањето тие најчесто го одбираат оној облик којшто ќе им овозможи остварување на целта.

Митолошко-демонолошките суштества како што се самовилите, наречниците, змејовите, ламјите, маѓесниците, вампирите, толосомите, вештерките, сеништата, навите, јудите, стиите и другите зли духови, се најчестите актери во изведувањето на перформансот на метаморфозата.

НАРЕЧНИЦИ

Волшебните, натприродни суштества, наречници влегуваат во групата демонолошки, но и митолошки суштества. Наречниците се митски суштества кои се среќаваат кај сите словенски народи. Во грчката митологија наречниците се Мојрите. Наречниците се исклучително од женски пол, додека судбината или Усуд²⁰ е митолошко суштество од машки род.

Македонските приказни за судбината, најчесто се врзани со наречниците. Во народните приказни на Цепенков како надоврзување на значењето на среќна или несреќна судбина, се среќава употребата на зборот „к’сметот“.

Наречниците како појава се одликуваат со голема хтонска природа, и кај нив е потенцирана симболиката на магискиот број три. Тие се три жени, кои доаѓаат на третата вечер од раѓањето на новороденчето, да му ја претскажат животната судбина. Некаде се прикажани како три сестри, од кои најмалата наречница е

најдобра и ја изменува лошата клетва, што другите две наречници претходно ја изрекле. Во некои случаи се слуша кажувањето само на најстарата наречница, додека во другите случаи, постои можност за договор и за изменување на лошото пророштво во добро. Најчесто тие пророкуваат, смрт, болести или несреќа. Но и покрај тоа што родителот-таткото, па дури и царот кој е најмоќен, го слуша пророштвото, не може да стори ништо за да го измени. Во приказната под наслов *К'з кулеси (Девојчинска кула)*, Верковиќ, бр. 302, царот и покрај тоа што ја држи во изолација својата ќерка во една висока кула, момчето-свршеник кога оди кај царската ќерка и нуди грозје. Од грозјето излегува една змија, ја каснува девојката и таа умира. Пророштвото на наречниците секогаш се исполнува и тука не постои никаква можност тоа да се спречи или да се промени во добра насока. Наречниците во приказните на Цепенков, исто така се прикажани како непобедливи суштества, чиешто пророштво мора да се исполни, без разлика каде и да се побегне.

Во приказната *Сиромашо со дикело што копаше и наречниците*, (Цепенков, бр. 309,) наречницата е опишана како жена што се вози во кочија. Таа го поканува сиромашинот да се качи во нејзината кочија и го воведува во нејзиниот свет, во некоја просторија исполнета со книги до таванот, каде што во една книга е запишана и неговата судбина да биде сиромашин. Ако досега сметавме дека наречниците се исклучиво три жени, во приказната *Од реченото не се откинува*, (Цепенков, бр. 300,) за прв пат наречниците ги среќаваме престорени во овчари. Најмалата сестра која оди кај овчарите да побара оган за да го повијат новороденчето, наслушнува и според нивното пророкување, дознава дека тие се всушност наречниците. Многу ретко може да се сретне детален опис на нивниот физички изглед и во каков облик можат да се сретнат. Наместа тие се опишани како млади жени, а на места се опишани како стари баби со искинати опинци, кои одат со стап во рацете.²¹

Овие митолошки суштества, прикажани во невидлив и воздушен облик, поседуваат извесни човечки карактеристики. Тие можат да се налутат доколку се попречува исполнувањето на нивното пророкување. Поседуваат маѓиска моќ да го престорат во камен оној кој ќе го слушне и ќе го открие нивното претскажување. Во сличните варијанти *Трите наречници и детето* (бр. 303) и *Наречниците и жената со деветте девојчиња*, (бр. 304), сестрата го спасува братот да не загина како што кажале наречниците, но кога ја открива тајната на наречниците, таа се скаменува и братот оди да бара лек за да ја оживее својата сестра. Лекот го наоѓа кај Сонцето. Магијата на наречниците се растура со три свеќи наредени на три места врз телото на скаменетата сестра.

Во толкувањата дадени во *Словенска митологија на Луј Леже*, се наведува дека на наречниците на третата вечер им се принесува еден вид на жртва (леб, сирење и мед). Овој обичај кој влече корени многу оддамна, е присутен кај повеќе словенски народи, а до ден денешен се практикува и во нашата средина при раѓање на новороденче.

Бидејќи наречниците се најтесно поврзани со судбината на човекот тие кај некои словенски народи се познати под разни имиња: *Роѓенице*, *Рожанице* или *Суѓенице*. Според Чолаков, првата Наречница или на бугарски *Орисница*, на детето му дарува мудрост, го учи да чита, втората му дава здравје и убавина, а третата го

следи низ целиот негов живот. Зборот Орисница, значи судбина или среќа. Според верувањето, секој човек има три добри и три лоши наречници. Овој израз произлегува од грчкиот $\acute{o} \rho\acute{\iota}\zeta\omega$, што значи одредува, орисам или решавам.²²

САМОВИЛИ

Во јужнословенската митологија самовилите се женски натприродни суштества кои им се наклонети на луѓето. Замислени се како убави девојки со златна коса и со крила. Живеат далеку по планините, покрај вода или во облаците. Постои верување дека се раѓале од росата на некое цвеќе, кога паѓа дожд и грее сонце или кога на небото се појавува виножито. Своите раскошни дворци ги граделе на облаците. Можат да се преобразуваат во различни животни, лебед, сокол, коњ или волк.²³ Нивниот опис одговара на митските суштества нимфи. Понекогаш ја поседуваат способноста и за пророкување.

Самовилите се мошне популарни ликови и во македонските народни приказни. Им се потчинуваат само на оние што ќе им ја земат облеката, а ако некој им ги одземе крилата, се преобразуваат во обични жени. Губењето на моќта, може да биде причина за нивна преобразба. Помошта на самовилата, најчесто е условена, јунакот треба да исполни една или три задачи за да го добие нејзиниот совет или нејзината помош. Како што е познато, во народната поезија, така и во народната проза многу често е застапен мотивот на побратимување па дури и брак со самовилите. Како што е забележано во зборникот на браќата Миладиновци: „Самовилите живеат на планини; љубет многу да играет оро. Тие се чинет посестрими со големите јунаци, и на нуждата им помогнат и ги спасеет од смрт; а в обште за луѓето сет лоши. Тие љубет да ослепват човекатого.“²⁴

Самовилите поседуваат неверојатна моќ да го заведат и маѓепсат човекот. Многу чести се мотивите на вљубување и брак со самовила. Браковите со самовилите се нешто неприродно и необично и затоа таа врска тешко се оддржува. Самовилата не може да се потчини на правилата на брачниот живот. Дури и кога станува мајка самовилата бара можност да се врати во неограничениот свет на природата. Ја користи можноста да се фати на орото облечена во својата самовилска облека и повторно слободна да одлета во облаците.

(Овчарот и трите самовили бр. 61, Цепенков.)

Овчарот им ги грабнува кошулите на самовилите додека се капат во реката и ја зема за невеста најмалата сестра. Сестрите самовили, во овој случај помошнички, му откриваат дека тајната на нејзината сила лежи во кошулата. Самовилското оро е причина самовилата да побегне и да се врати во својот свет. За да ја исполни својата цел, јунакот превзема долго патување и потрага по самовилата. Двете сестри самовили го воведува јунакот-овчарот од обичниот во магискиот простор Кушкундалево, каде живее неговата побегната невеста-самовила. Кога веќе целта е постигната, имаме забрзување на дејството со воведување на волшебено средство. Сестрите самовили ја врзуваат невестата самовила, за седлото на еден коњ што лета, за да ги прелетаат трите планини и побрзо да стигнат. Овчарот на крајот ја уништува нејзината врска со натприродниот свет, и ја фрла кошулата во огнот. Тајната на нивната сила

понекогаш лежи и во нивната коса. Момчето ги заврзува самовилите за косите за да не му побегнат.

Самовилата поседува трансформациска способност, (*Чорбаџискиот син и младата самовила*, бр. 116, Верк.) во функција, на исполнување на целта, го престорува момчето во патка, а таа се претвора во кладенец. Нивниот противник, мајката партал-самовила, пукнува од пиеше вода на кладенецот. Тие двајцата пак се преобразуваат и си живеат среќно. Самовилите живеат во еден меѓупростор, помеѓу небото и земјата. Тие се невидливи и можат да се трансформираат и во ветер.

Во македонската сказна се среќаваат и мажи самовили, тоа може да биде синот на самовилата, или пак некој змеј. Самовилот ја потенцира својата мажествена сила во директен дуел со главниот јунак.²⁶ (*Дете јуначе со чудесна сила*, бр.84, Верк.) самовилот, синот на кривата самовила се бори со детето јуначе.

Самовилите ја обожаваат музиката и танцувањето. Во некои варијанти (*Свирачот Костадин и самовилата*, бр.90, Верк.) самовилите го тераат момчето да свири на шупелквата три години, или пак во други варијанти, сè додека не се измори. Ако престане, ќе му ги земат очите. Свирачот Костадин се трансформира во пиле за да ја види својата љубена. Во следниот момент и момчето и девојката се престоруваат во птици. Но кога добиваат пород, повторно се преобразуваат во својот човечки облик. Самовилите се согласуваат да го ослободат момчето од своите стеги преку посипување мед на нивниот пат.

Детето задоено од самовили поседува неверојатна јуначка сила. Понекогаш самовилите ја поседуваат моќта на плодноста и пророкувањето. (*Бездетната жена ветува, ако роди дете, да го даде на самовили*, бр.86, Верк.) Жената ветува дека ако господ ѝ подари дете, ќе го даде на самовили. Пророкувањето на самовилите добива пресвртница од лошо се претвора во добро. Место да ѝ ги извадат очите на девојката, благословуваат од очите бисер да ѝ се рони.

Зборот јуда понекогаш оди заедно со зборот самовила. *Јуда самовила*, најверојатно, затоа што самовилите се среќаваат во близина на водите. Според некои верувања, потеклото на самовилите се врзувало и со култот на душите на претците.

ЗМЕЈ

Според народната демонологија змеовите се суштества кои личат на човекот, имаат опаш во змијовидна форма покриена со луспи и златни крилја под пазувите. Тие се обдарени со необична физичка сила, а живеат најчесто во пештерите и недостапните планински врвови.²⁵

Змејот најчесто е привлечен од женската убавина. Ја грабнува најубавата девојка и ја носи во своето живеалиште. Во *Предание за змејевите* кај Верковиќ²⁶, е запишано дека Сонцето се вљубило во некоја убава жена која дури и него го засенила. Тој ја грабнува и таа му раѓа 60 деца змејчиња кои имале златни крилја на нозете и живееле на небото кај змеевата звезда.

Во приказната *Царската ќерка и момчето змеј*, (бр. 46, Верк.), трансформацијата на змејот во јунак-ангел, е проследена со громотевици и светкање. Царевата ќерка не се уплашила од неговата појава. Се фаќаат на оро,

змејот ја соблекува кожата, но му ја изгоруваат. Царевата ќерка, за да го најде треба да обуе железни опинци и по временски период од 3 години го наоѓа на една чешма. Средството преку кое треба да се дојде до целта, секогаш се наведува. За да се дојде до целта мора да се помине далечен пат. Змејот поседува магиска моќ. За да ја воведи девојката во својот свет ја преобразува во златно јаболко со цел да ја сокрие од мајка си и сестрите. За да остане во светот во којшто дошла девојката мора да исполни три работи што ќе ги нареди мајката-самовила и сестрите јуди-самовили. Во тој натприроден свет владеат чудни правила. Треба да ја измете куката, но да биде ем метена, ем неметена, да испече леб, ем печен ем непечен, да наполни две кади солзи. Слична е варијантата на приказната под наслов (*Момата и огнениот змеј*, бр.103, Верк.). Змејот ја грабнува најубавата девојка од орото и ја носи во неговиот златен дворец. Неговата појава е проследена со јуди и тивок ветар. Змејот заспива и ѝ порачува на девојката да го разбуди, ако забележи некаква магла. Маглата е знак дека ќе се појави друг змеј кој му е противник. Солзата на девојката го разбудува змејот, кој не е известен навреме и поради тоа загина во борбата со другиот змеј. Кога девојката сака со своите браќа да се врати во пештерата на змејот, за да земе од богатството, пештерата е затворена со тежок камен.

Не секогаш змејот е непријател на човекот, постојат варијанти каде човекот се здружува со змејот, змеј-човек, човек кој сака да стане змеј, или човек кој се побратимува со змејот. Надминувањето или отсуството на стравот е начин човекот да се приближи до змејот. Бестрашноста од соочувањето со змејот и другите натприродни сили е прикажана во приказната *Змејовскиот зет, што нашол пари во ханот*, (бр. 116, Шапкарев.) Момчето покажува бестрашност од толосомот кој живеел во една соба во амот. Кога ќе се соочи со него, толосомот, истура богатство, пред него. Следното соочување со браќата змејови се надминува преку неговото претставување како змеј. Тој ѝ вели на змејовата сестра „и јас сум змеј“, така се побратимува со змејовите и ја зема за жена змејовата сестра. Човекот не треба секогаш да поседува физичка сила, слична на змејовите, некогаш е доволна само мудроста. (*Итриот човек што се побратимил со змејови*, бр. 105, Верковиќ).

Јунакот во приказната поминува низ повеќе степени на усовршување, оди од еден успех во друг, влегува од еден животен стадиум во друг. Борбата на јунакот со змејот го симболизира неговиот процес на созревање и ослободување на анимата, т.е женскиот дел од машката психа. Мајката намерно го испраќа детето да го запознае стравот (*Детето што не знаело страх, змејовите и самовилите* (бр. 229, Шапкарев). Овде имаме појава на иницијација, созревање. Во јуначкиот потфат, јунакот го ослободува своето „јас“ од мајката и ја достигнува зрелоста.²⁷ Детето не се плаши од ништо, па дури ни од сенишната појава на толосомот цар. („...“, му се покажал еден чоек страшен – со горната буза на таванот, а долната буза на чардакот, а з’бите како колје“...). И покрај овој страшен призор, детето го поканува да вечераат ако е човек, а ако е мртовец „Господ да го прости“.

ЛАМЈА

Според верувањата собрани од Егејска Македонија²⁸ ламјата е опишана како животно кое настанало од пресечена глава на змија, која се пикнала во рог на

бивол од што почнала да расте и се создала ламја. Даден е следниот опис: „Големата ламја има кучешка глава со големи остри заби, четири нозе со големи и остри нокти и опашка, на чиј крај стои сраснатиот рог, а телото и е покриено со големи модри лушпи како кај рибата“...

Се смета дека ламјите живеат во пештери и дупки каде што чуваат големи богатства. Во кажувањата на информаторот на Ј. Обрембски за ламјата²⁹ се вели дека ламјата е чувар на водите и изворите:

„Господ, таја – Господ, чувај, брани – народ голат, народ, стока. Вода негде ќе заптисат, не мет народ вода да пијет...“

При описот на ламјите во приказните, иако не постои некоја јасна претстава за надворешниот изглед на ламјата, при трансформирањето таа го завзема оној облик кој во дадената ситуација и е потребен за да ја оствари својата цел. Нејзината појава најчесто се врзува со ветрот и громотевиците. Таа може да се трансформира во змија, во орел, во човек и др.

Овие митолошки суштества поседуваат хтонска природа, јунакот може да влезе во хтонски простор, но не смее да ја открие тајната и да им ја пренесе на луѓето. Слично е и со стекнувањето на немуштиот јазик, човекот може да биде награден со знаење на тој јазик од страна на хтонското суштество, но доколку го подели со луѓето му следува губење на моќта или смртна казна. Неунишливоста на ламјата е прикажана во приказната „Ламјата што пукнала од мака“, (бр. 353, Цепенков), неа ниту куршум ја дупел, ниту сабја ја сечел, туку самата умрела од глад. Во приказната *Царскиот син и ламјината ќерка Црнодреха*, (бр. 12, Верковиќ), царот ги држи во изолација своите тројца синови, за да ги заштити од лошата ламја. Јунакот мора да ја помине иницијационата фаза, да се соочи со стравот и да го пронајде сопственото „јас“³⁰ Најмалиот син мора да се ослободи од заштитата на својот татко, да се соочи и да го надмине стравот, при што се вљубува во ламјата Црнодреха. Царскиот син се побратимува со змејовите, синови, на старата ламја. Змејовите го советуваат да ја фати Црнодреха за косата, зошто само така нема да го изеде. Откако ќе го изгуби „кадрото“, или сликата од Црнодреха, ја губи и неа. Кадрото паѓа во дворот на татко му. Царот ангажира една маѓесница да ја пронајде личноста на сликата. Маѓесницата го усмртува царскиот син со некаква вода, додека, змејовите-помошници, го оживуваат со жива вода. Во функција на пролонгирање на времето, многу интересен е описот како ламјата стои залепена на прозорецот од царскиот дворец и не се одлепува сè додека не дојде нејзиниот свршеник.

Покрај мотивот брак на јунакот со ламјата, во некои приказни за ламјите се спомнува и мотив на човекојадство. Тие јадат човечко месо и имаат развиен осет за мирис да го откријат човекот. *Деветте браќа и ламјата сестра*, (бр.7) сестрата ламја ги јаде своите браќа, најмалиот брат се спасува да не го изеде сестрата со помош на неговите помошници кучето и мечето кои ја изеле сестрата ламја. Ламјата во рускиот фолклор се нарекува, Баба Јага, таа грабнува јунаци и јаде луѓе. Најчесто е замислена како грда, слепа старица.

Противници на ламјата најчесто се некои, јунаци, светци како Св. Илија, Св. Ѓорѓи, а понекогаш постои и борба меѓу две митолошки суштества змејот и

ламјата. Змејот му припаѓа на машкиот пол а ламјата на женскиот пол. Кај Шапкарев е забележано дека духот на ламјата излегува, оди и го уништува житото, од друга страна духот на змејот излегува, тие два духа во небото се сретнуваат и се судираат, во времето кога се случува таа борба, грми и светка на небото. (с. Дољан, Неврокопско, стр 478, бр. 237 *Змеј и ламја*)³¹. Во приказната *Царицата и ќерка је ламја*, (Шапкарев Бр. 6, собрано од Дебарско), е прикажан еден вид магиски обред на оживување. Измеќарот по смртта на ламјата, со семето од нејзиното срце ги попрскува куќите на луѓето што ги изела и тие оживуваат.

СЕНИШТЕ

„Кога станува збор за сеништа и вампири, разликата е очигледна. Тие иако се суштества на имагинацијата не се ситуирани во свет кој е имагинарен, туку навлегуваат во реалниот свет.“...³²

Сеништето кај Цепенков е прикажано преку преданието раскажано од некој човек Јован Донев. Сеништето најпрвин се јавува на полноќ, како кокошка, потоа се престорува во коза со страшни рогови. Третиот пат се трансформира во голема сенка која почнува да го гази човекот.

ЈУДИ

Јудите се жени кои се удавени во вода, а потоа престорени во мажи. Тие одат пред облакот и облакот го водат, и кога вrne тие одат напред. Удавените со облакот одат: од вода во вода. Оној што е удавен го викаат јудејко, (јудејс‘јудајил), наведува информаторот на Обрембски³³.

НАВИ

Во словенската митологија навите се олицетворение на смртта. Тоа се демонски суштества кои настанале од душите на мртвородените и некрстените деца. Во бугарските преданија се замислени како птици кои испуштаат страшни крици и облетуваат околу куќите каде што има трудници, доилки и деца.³⁴ Исто така и кај Цепеков е даден сличен опис на обликот во кој се јавуваат навите: „ѓоа биле некакви пилци што летале многу нависоко по лошите ветрови и си пееле накако песни латински...“ Пеењето на навите можеле да го слушнат само трудните жени. Понекогаш навите завивале и плачеле како мало дете и влегувале низ оцакот каде што имало жена што треба да роди. За растерување на навите се прикажани разни обичаи и баења, Се прскало со мед и босилек или при истерувањето на навите се кажувале некакви магични зборови.

СТИЈА

Според верувањата од Скопско, стијата е жена, слична на грчко-митолошката *сирена*. Стијата е еден вид жена со многу долги коси, која живее во длабочините на некои застојани води. (Шапкарев, бр. 240)

ВАМПИРИ, ВЕШТЕРКИ

Славата на вампирите во словенските книжевности доминантно не е поврзана за нивното словенско потекло, туку за вознемирувачките фикционални можности кои ги нуди страшното суштество, кое ги преминува границите на животот и смртта.

К. Пенушлиски во зборникот посветен на народната култура на Македонците од Егејска Македонија³⁵, објавува повеќе варијанти на вампирски приказни (*Мара и вампирот*, бр. 25; *Вампир и момиче*, бр.26; *Момата и караконџолут* или „*Што мислиш другому, ти дохожда на главата*“, бр. 27). Вампирот доаѓа по својата жртва во воденицата. Помошниците, кучето, мачето и петелот ѝ помагаат на девојката да го избегне несреќниот крај. Помошниците, во овој случај, животните ја советуваат девојката како да го надмудри вампирот. Таа бара тој да ѝ го донесе сето богатство од најбогатиот чорбација, со цел да помине времето, за да се раздени и да пропее петелот, со што и исчезнува вампирот. Освен религиозните методи за уништување на вампирот, (светена вода, крст, темјан, босилек и др.), во приказните а и во народните верувања и преданија, се запишани и други начини и методи.

Цепенков соопштувајќи ни ги своите записи за сеништата и вампирите, инсистира на прифаќање на вистинитоста, бидејќи тоа не се преданија, туку тоа вистина се случило. Демонската природа на вештерката (бабата) и нејзината магиска надмоќ, често се потенцира и преку нејзината грдотија и старост, што сугерира дека таа во себе носи голема сума на опасно значење.³⁶

Освен појавата на маж-вампир, позната е појавата и на жена- вампирка. Случајот на свампирување на жени е поредок, но ако некоја претежно постара, или поретко, помлада жена имала сторено некој грев, се занимавала со баење и други нечисти работи, по нејзината смрт, се претворала во вештерка. Според кажувањата на Цепенков вештерките се јавувале во облик на огнена топка, која личи на полна месечина.

Во записот на Цепенков, **Вапир во Крушово**³⁷ е прикажана **вештерка** која излегува од едно дупче од гробот и пак се враќа. Мажот истура топла вода, за да ја уништи, но не успева. Ликот на вампирот/вештерката е најтесно поврзан со мотивот на непомирување со смртта. Со враќањето на мртвите души во живиот свет и желбата за понатамошно општење со живите³⁸ постои тежнеење смртта како негација на животот да се **трансформира** или измени. Никогаш не може да постои заедништво меѓу живиот и мртвиот свет, бидејќи тие два света се различни. Човекот мора да го поврати природниот ред на нештата, затоа и се бори тоа демонско суштество да се врати во својот свет. Во приказната *Мртвиот маѓосник* (бр. 29, Цепенков), маѓосникот (екимот) подготвува чудотворна течност од разни билки, од кои кога ќе умре, треба повторно да оживее. Но господарот на животот и смртта, Господ, не дозволува да оживее целосно, тој оживува само до половина, затоа што шишето во кое се наоѓа течноста се скршува. Во приказната **Оживеан мртвеец**, (бр.80, Верковиќ) го насетуваме влијанието на митот за Гилгамеш кој ја бара тревката на бесмртноста што ја чува змијата. Змијата како господар на подземјето ја чува тајната на бесмртноста. Царската ќерка го оживува својот мртв маж со една чудотворната тревка која ќе ја види кај змиите. Змијата се јавува како симбол на трансценденција, како посредник меѓу „овој“ и „оној“ живот. Оваа приказна

кореспондира и со уште еден мит, а тоа е митот за Данаидите. Царската ќерка откако конечно ќе го најде своето момче, царскиот син, го погубува на првата брачна ноќ и пак го оживува. Во старогрчките легенди Данаидите се ќерките на аргонскиот крал Данај, кои ги погубуваат своите мажи на првата брачна ноќ.

Во истерувањето на злото, забележително е дека музиката има благотворно влијание дури и кај некои натприродни и митолошки суштества. Во народното творештво бројни се примерите каде **самовилите** привлечени од звукот на музиката на овчарот, се фаќаат на познатото самовилско оро, змејот ја грабнува девојка од орот итн. Се чини дека народниот творец сакал да ја истакне важноста на орот и традицијата како еден можен начин да се победат негативните сили.

Вампирците³⁹ кога се зафаќаат со уништување на вампирот, прво колат црна кокошка и од крвта прават вампирцилак, чалгациите свират, а селаните се фаќаат на оро. Вампирот, привлечен од музиката се фаќа на орот и тогаш вампирцијата го уништува со куршум. Тогаш настанува нова преобразба, вампирот станува пивтија и засекогаш исчезнува. **Вампирцијата** кој инаку, според верувањето е син роден од жена која зачнала од свампирен маж, има вродена способност да ги гледа вампирите. „Чунки вапирите се како сенки и само вапирците можат да ги видат, а друг чоек не може“..., пишува Цепенков. Во некои случаи, способноста да се продри и да се гледа во тој трансцендентален свет, произлегува од некоја чудотворна тревка која вампирцијата ја клава под јазик, за да го види вампирот. Причината за вампиросување, може да биде различна, доколку обредот на закопување на мртовецот не е извршен правилно или доколку го прерипало некое животно.

Вампирите, можат да се јават **трансформирани** во разни животни. Кај Обрембски⁴⁰ е забележана метаморфозата на мртовците во пеперутки: „Кога умираат мртовцине, пеперуги излагат“...

Едно предание за вампирите, раскажано на разлошки говор⁴¹ под бр. 43, дава податоци за преобразбите на караконцулот:

„... На времету ф Елешница се плашеа фногу људету ут караконцере. Ваобразјава хја си ќе некакви духуве куиту се преправаа на куче, на вол, на гуде, па и на чувек...“

Танас Вражиновски издвојува повеќе типови на вампири: **вамфир-сопруг или сексуален партнер**, кој се враќа во светот на живите, со цел од својата жена да добие потомство, затоа што тоа додека бил жив не го остварил; **вамфир-домаќин**, кој се враќа во своето семејство и го помага, со пари, со одгледување на стоката и др., од причина, што кога бил жив го оставил семејството во сиромаштија; **вамфирот-штетник**, е најзастапен во преданијата и приказните, тој нанесува штета врз имотот и добитокот на луѓето; **вамфирот-касап**, најчесто се среќава вработен во касапниците, каде има крв од животните, и тој спаѓа во редот на добрите вампири кои не нанесуваат никаква штета; **вамфирот-животно**, обично доживува второстепена трансформација. Од трансформацијата: мртовец-вамфир, доживува повторна трансформација, во животно, најчесто куче или некое друго животно.

Во една турска приказна собрана од Битолско, с. Креница, го имаме мотивот на брак со мртовец или вамфир. Дејството во приказната насловена *Момче – вамфир*⁴² се одвива во многу страшна атмосфера. Овде постои безгранично мешање на двата света, живиот и мртвиот. Поранешниот свршеник-вамфир, ја моли девојката жива да влезе во гробот со него. Момчето – вамфир се трансформира во

црно куче и ја напаѓа својата свршеница. Дејството на приказната непрестано се врти во цикличниот круг на стравот и ужасот. Девојката бегајќи влегува во една куќа каде пречувуваат мртовец. Вампирот разговара со мртовецот и му наредува да го пушти внатре, девојката умира од страв.

ТАЛАСАМИ

Покрај вампирите и вештиците, Цепенков забележува уште една страшна појава таласами. Таласами е место кадешто имало луѓе отепани и закопани од арамии.

Покрај наведените натприродни суштества во македонските народни приказни се среќава и ѓаволот, кој понекогаш се јавува како помошник на луѓето. Најчесто завзема некој животински облик, метаморфозира во мачка, коза, говедо, прч, а некогаш се јавува и во човечки облик. Малку поретко можат да се сретнат и некои други суштества како цуцуњата и циновите. Во приказните собрани од областа Долни Дримкол⁴³ среќаваме приказни за **цоглавците** и **циновите**, *Кепеникот Манул и цоглавците*, (под бр.43), не е даден опис на надворешниот изглед на цоглавците. Тие живеат во некој подземен простор под некоја бука каде имало еден кепеник, којшто се отвора со помош на магичните зборови: „Отвори се Манул“ и „Затвори се Манул“, а таму долу имало огромно богатство. Во приказната под бр. 30, *Царот и неговата ќерка*, се дава опис на цуцето, „едно старче, една педа чоек, а пет педи брада“.

Народната литература извршила значително влијание и врз современата македонска книжевност, така што од неа се инспирирани бројни прозни дела. Расказот *Вампир* на Петре М. Андреевски, на оригинален начин го опишува ликот на вампирот-домаќин кој од селската бакалница ѝ носи прехранбени продукти на својата жена, со што сака да покаже дека сè уште се грижи за домот. Влада Урошевиќ во расказот *Вишинов ликер* вампиристичкиот мотив го спојува со земјотресот во Скопје. Во романот на Славко Јаневски *Легионите на Свети Адофонис* (од трилогијата *Миракули на грозмората*), нараторот е вампирот Борчило⁴⁴ ...

Еден од основоположниците на македонската драмска уметност Димитар Г. Молеров во оперната идила во 3 дејствија *Змејовата невеста*⁴⁵ ја опишува необичната љубов меѓу девојката и Змејот. Искусниот и квалификуван фолклорист врз мудроста на народниот гениј создава полнокрвни и животворни личности. Во овој случај девојката сака да побегне од својата свадба за да биде со својот сакан Змеј. Во близина на изворот со силни светкавици се појавува Змејот и ја грабнува Милка.

Неисцрпното богатство на разновидните фолклорни жанрови како што се приказните, песните, обичаите, верувањата и сл. претставуваат непресушен извор на теми и мотиви кои го интригираат и денешниот современ автор и денешниот современ читател. Фолклористиката како наука и денес неуморно трага по пронаоѓање на нови материјали и записи кои ја отсликуваат нашата фолклорна традиција и го потврдуваат нашиот идентитет и постоење.

- ¹ Во овој труд најмногу се консултирани македонските волшебни приказни, објавени во зборниците на Стефан И. Верковиќ, Кузман Шапкарев и Марко Цепенков.
- ² Стефан И. Верковиќ: *Јужномакедонски народни приказни, кн.IV*, Македонска книга, Скопје, 1985, предговор, стр. 12 (подготвил: Кирил Пенушлиски); Стефан И. Верковиќ: *Јужномакедонски народни приказни, том I*, Мисла, Скопје, 1977, (приредувач: Томе Саздов);
- ³ Блаже Конески: *Јазични белешки за приказните од Солунско од збирката на Верковиќ*, МАНУ, VII, 1 – Одделение за лингвистика и литературна наука, Скопје, 1982, 21-35.
- ⁴ Кузман А. Шапкарев: *Приказни, том V*, Мисла, Скопје, 1976, (приредил: Томе Саздов).
- ⁵ Томе Саздов: *Македонските народни умотворби и нивните собирачи*, Детска радост, Скопје, 1995, стр. 238
- ⁶ Марко Цепенков: *Македонски народни приказни*, Македонска книга, Скопје, 1989, (приредил: К. Пенушлиски)
- ⁷ Влада Урошевиќ: *Демони и галакси*, Македонска книга, Скопје, 1988, стр. 49-57.
- ⁸ Томе Саздов, навед. дело, стр. 106.
- ⁹ Влада Урошевиќ: *Демони и галакси (Фолклорот и фантастиката)*, стр. 49-57.
- ¹⁰ *Бајка европских народа*, Белград, 1963, (предговор: Милан В. Димиќ), стр. 17.
- ¹¹ Влада Урошевиќ, навед. дело, стр. 53
- ¹² Анастасија Ѓурчинова: *Калвино и сказната*, Институт за македонска литература / Култура, Скопје, 2000, стр. 26
- ¹³ Снежана Самарџија: *Време и простор у српскохрватским народним бајкама*, Савременик, бр.7-8 1986, стр.85-101
- ¹⁴ Serž Iep: *Tajna drušiva*, Kosmos, Beograd, 1990, str. 14.
- ¹⁵ Владимир Проп: *Морфологија бајке*, Просвета, Београд.
- ¹⁶ Макс Лити: *Проучавање бајки*, Савременик, бр.7-8, 1986.
- ¹⁷ Роже Кајоа: *Од бајке до научне фантастике*, во Народна бајка у модерној књижевности, стр.7-71.
- ¹⁸ Александар Прокопиев: *Патувањата на сказната*, Магор, Скопје, 1997, стр. 65.
- ¹⁹ J. Chevalier/A.Gheerbrant: *Rječnik simbola*, Nakladni zavod МН, Zagreb, 1987, стр.401.
- ²⁰ Спасоје Васиљев: *Словенска митологија*, дигитализирана верзија според првото печатено издание - Србобран, 1928, (извор: antropologija/svasiljev-mitologija_c.html)
- ²¹ Марко Цепенков: *Сказни и сторенија*, Култура, Мисла, Македонска книга, Наша книга, Скопје, 1986. (избор и редакција: Блаже Конески)
- ²² Роже Кајоа: *Од бајке до научне фантастике*, во Народна бајка у модерној књижевности, стр. 7-71.
- ²³ Religija i mitologija Starih Slovena (od Leksikona religija i mitova drevne Evrope, Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović i Dragoslav Srejšević, Savremena administracija, Beograd, 1992; извор: www.rastko.rs/antropologija/slovenska_mitologija.html)
- ²⁴ Миладиновици: *Зборник, 1861-1961*, Скопје, 1962, стр. 477.
- ²⁵ Фанија Попова: *Македонската народна балада*, Наша книга, Скопје, 1990, стр.49
- ²⁶ Стефан И. Верковиќ: *Јужномакедонски народни приказни, кн.IV*, Македонска книга, Скопје, 1985, стр. 445
- ²⁷ Karl G. Jung: *Covjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb, 1974, стр. 126
- ²⁸ Кирил Пенушлиски: *Народната култура на Егејска Македонија*, Мисла, Скопје, 1992, стр. 447.
- ²⁹ Јозеф Обрембски: *Фолклорни и етнографски материјали од Порече*, Матица Македонска, Скопје, 2001, (редакција: Танас Вражиновски; стр. 153.
- ³⁰ Karl G. Jung, навед. дело, исто.
- ³¹ Кузман Шапкарев: *Избрани дела*, кн. 5., (приредил Томе Саздов), Мисла, Скопје, 1976, стр. 478.
- ³² В. Урошевиќ, *Книга за приказните на М. Цепенков/Вампирските раскази на Цепенков*, стр 199.
- ³³ Ј. Обрембски, навед. дело, стр.154
- ³⁴ Луј Леже, *Словенска митологија*, Графос, Београд, 1984. (извор: http://www.rastko.rs/antropologija/leze-mitologija_c.html)
- ³⁵ Кирил Пенушлиски: *Народната култура на Егејска Македонија*, Мисла, Скопје, 1992
- ³⁶ K. G. Jung, Duh bajke, Panpublik, Beograd, str. 23.
- ³⁷ М. Цепенков, *Сказни и сторенија*, стр. 53
- ³⁸ Donat, Branimir: *Fantasticne figure*, Knjizevne novine, Beograd, 1984, str. 97.
- ³⁹ Сцена од филмот *Вампирџија*, сценарио: Владимир Плавеvски; режија: Горан Тренчовски; МТВ, 2002 г., 67 мин. - психофантастична драма која на мошне интересен начин ја обработува проблематиката на занаетот на вампирџиите (ловците на вампири), како и појавите на сеништа, привиденија, таласамија и сл., според мотиви на Марко Цепенков.
- ⁴⁰ Ј. Обрембски, навед. дело, стр. 119
- ⁴¹ *Македонски народни умотворби од Разлошко*, Пиринска Македонија, (подготвиле: Лазо Каровски, Ѓорѓи Ѓорѓиев, Ѓорѓи Поп Атанасов), Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 1992. стр. 140)
- ⁴² Севим Пиличкова: *Структурата на турските волшебни приказни*, Скопје, стр. 171-172; (приказна раскажана од Есма Осман, Архив на Институтот за фолклор, „Марко Цепенков“, Скопје, АИФ, м.л. 2870.)
- ⁴³ Домазетовски Петко: *Народни сказни од Долни Дримкол*, ДНКУ „Браќа Миладиновици“, Струга, 2000, стр. 270-271
- ⁴⁴ Дејан Ајдачиќ: *Демони у словенским књижевностима* (извор: http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic_demoni.html)
- ⁴⁵ Димитар Г. Молеров: *Змејовата невеста*, Мисла, Скопје, 1993.

ЛИТЕРАТУРА:

- Ајдачиќ Дејан: *Демони у словенским књижевностима* (извор: http://www.rastko.rs/knjizevnost/nauka_knjiz/dajdacic_demoni.html)
- *Бајке европских народа*, Белград, 1963, (предговор: Милан В. Димиќ), стр. 17.

- Васиљев Спасоје: *Словенска митологија*, дигитализирана верзија според првото печатено издание - Србобран, 1928, (извор: antropologija/svasiljev-mitologija_c.html)
- Вражиновски Танас: *Вампирите во македонските верувања и преданија*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 1988.
- Домазетовски Петко: *Народни сказни од Долни Дримкол*, ДНКУ „Браќа Миладиновци“, Струга, 2000.
- Donat, Branimir: *Fantasticne figure*, Knjizevne novine, Beograd, 1984.
- Ѓурчинова, Анастасија: *Калвино и сказната*, Институт за македонска литература, Култура, Скопје, 2000.
- Karl G Jung.: *Covjek i njegovi simboli*, Mladost, Zagreb, 1974, стр. 126 K.G.Jung: *Duh bajke*, Panpublik, Beograd, str. 23.
- Китевски, Марко: *Прилози за македонскиот фолклор*, Култура, 1989, Скопје, стр.8.
- Леже, Луј: *Словенска митологија*, Графос, Београд, 1984. (извор: http://www.rastko.rs/antropologija/leze-mitologija_c.html)
- Lič Edmund: *Klod Levi -Stros*, Просвета, Београд, 1982.
- Миладиновци: *Зборник*, 1861-1961, Скопје, 1962.
- *Македонски народни умотворби од Разлошко*, Пиринска Македонија, (подготвиле: Лазо Каровски, Ѓорѓи Ѓорѓиев, Ѓорѓи Поп Атанасов), Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 1992.
- Молеров Г. Димитар: *Змејовата невеста*, Мисла, Скопје, 1993.
- Обрембски, Јозеф: *Фолклорни и етнографски материјали од Порече*, Матица Македонска, Скопје, 2001, (редакција: Танас Вражиновски);
- Пенушлиски, Кирил: *Книга за приказните на Марко Цепенков*, Матица Македонска, Скопје, 2003.
- Пенушлиски, Кирил: *Народната култура на Егејска Македонија*, Мисла, Скопје, 1992.
- Пенушлиски, Кирил: Марко К. Цепенков, *Македонски народни приказни*, кн. 3, Македонска книга, Скопје, 1989.
- Пиличкова Севим: *Структурата на турските волшебни приказни*, Скопје, стр. 171-172; (приказ. раскажана од Есма Осман, Архив на Институтот за фолклор, М.Ц., Скопје, АИФ, м.л. 2870)
- Попова Фанија: *Македонската народна балада*, Наша книга, Скопје, 1990.
- Прокопиев Александар: *Патувањата на сказната*, Магор, Скопје, 1997.
- Раденковиќ Љубинко: *Мутска бића српског народа: (X)АЛА* списание *Лицеум 2*, Крагујевац, стр. 11-16.
[извор: <http://www.rastko.rs/antropologija/ljradenkovic/ljradenkovic-ala.html>]
- *Religija i mitologija Starih Slovena* (od "Leksikona religija i mitova drevne Evrope", Aleksandrina Cermanović-Kuzmanović i Dragoslav Srejović, Savremena administracija, Beograd, 1992.
[извор: www.rastko.rs/antropologija/slovenska_mitologija.html])
- *Rječnik simbola*, J. Chevalier/A.Gheerbrant; Nakladni zavod МН, Zagreb, 1987
- Саздов Томе: *Македонските народни умотворби и нивните собирачи*, Детска радост, Скопје, 1995.
- Стоичковски Благоја: *Македонски народни умотворби од Кичевско*, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје, 1992.
- Урошевиќ Влада: *Фантастиката и фолклорот*, (во книгата: *Демони и галакси*, стр. 49-57), Македонска книга, Скопје, 1988.
- Цепенков Марко: *Македонски народни приказни*, Македонска книга, Скопје, 1989, (приредил: К. Пенушлиски)
- Цепенков Марко: *Сказни и сторенија*, (избор и редакција: Блаже Конески) Култура, Мисла, Македонска книга, Наша книга, Скопје, 1986.
- Шапкарев Кузман: *Избрани дела*, кн. 5., (приредил: Томе Саздов), Мисла, Скопје, 1976.